

הקדמה

ב־21 במאי 2021 הלך מאיתנו לפתע יקירנו, אלוף־משנה (מיל') ד"ר שמואל (שמוליק) אבן זכרו לברכה. שמוליק היה אדם מיוחד במינו. הוא הותיר אחריו חלל גדול אצל כל מקורביו ומוקירי זכרו. כלפי חוץ היה אדם צנוע, כמעט מסתגר, אולם לאלה שבפניהם נפתח, כמו גם בפרסומיו הרבים, מתגלה איש אשכולות מגוון, איש ספר ודעת, חוקר מובהק, יצירתי, חדשן ומבריק. שמוליק חקר ופרסם לאורך עשרות שנים באגף המודיעין בצה"ל, בגופי מחקר צבאיים, במכון לחקר המודיעין באמ"ן (המל"ן), במכון למחקרי ביטחון לאומי (לפני כן מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת תל אביב) ובמקומות אחרים. חיבוריו עסקו במגוון רחב של נושאים אסטרטגיים הקשורים בעבודות לביטחונה הלאומי של מדינת ישראל.

בפעילותו המחקרית המבורכת הפגין שמוליק שילוב נדיר של יכולות המאגדות יחדיו רוחב יריעה וראייה ועומק חקירה וירידה לפרטים. תוצרי מחקריו, אלה שפורסמו ורבים מאלה שנותרו חסויים מפאת רגישותם הביטחונית, עוררו תמיד עניין רב, הציגו זוויות בחינה בלתי שגרתיות והציעו המלצות ברורות ושימושיות. עבודותיו סייעו תמיד לפענוח של נושאים מורכבים ורגישים, וכל זאת בבהירות, בתמציתיות ובשפה המובנת לכולם. תרומתו המחקרית של שמוליק לביטחון הלאומי הייתה נדירה ומוכרת בחייו, רלוונטית לעתיד וברובה הגדול זמינה לעיון וללימוד לאורך שנים רבות. כתיבתו השפיעה על מקבלי החלטות, על חוקרים בגופי מחקר ועל סטודנטים רבים שנעזרו בעבודותיו במחקרים אקדמיים.

עוד בתקופת שירותו בצה"ל השלים שמוליק את עבודת הדוקטורט שלו, במסגרת התוכנית המשותפת לתואר שלישי לטכניון ולאוניברסיטת חיפה. נושא המחקר שלו היה "הדינמיקה של הקצאת המשאבים הכלכליים בסוריה, בירדן ובמצרים". עבודת המחקר מציבה מודל תיאורטי לדילמה של "חמאה או תותחים", מתוך מטרה לנתח את חלוקת המשאבים הכלכליים הלאומיים בין הצריכה האזרחית, הצריכה הביטחונית וההשקעות במדינות האלה בשנים 1965-1990. המודל מצביע על האופן שבו משטר אוטוריטרי ממקסם את תועלתו על פני תקופות זמן, תוך התחשבות במשאבים הכלכליים העומדים לרשותו ובגורמים החיצוניים המשפיעים עליו.

רחל, בת זוגו של שמוליק, היטיבה להמשיג את גישתו של שמוליק כך: החקירה הייתה עבורו צורת הסתכלות ודרך חיים. מעורבותו בעולם התממשה בכתיבה ליד שולחן העבודה במשך כל שעות היום. היצירות התבטאו אצלו בהצגת שאלות ובקידום רעיונות חדשים, וגם באופן שבו אלה קרמו עור וגידים והועלו על הכתב. בעבורו מאמר היה בראשיתו גוש חימר שהניח על השולחן, שאותו לש ועיבד עד שהתקבל תוצר לשביעות רצונו. חשיבה ומחקר היו דרכים למימוש חירותו האישית.

בצד עבודתו המחקרית ולאחר פרישתו מצה"ל הקים שמוליק את חברת מולטי קונספט (יועצים) ליעוץ אסטרטגי וכלכלי. במסגרת זו סיפק שמוליק שירותי ייעוץ למשרדי ממשלה ולחברות מובילות בישראל במגוון תחומים, שבמרכזם עמדו סוגיות כלכליות וביטחוניות ברמה האסטרטגית.

על רקע מגוון אינטלקטואלי עשיר זה החלטנו להקדיש לזכרו של שמוליק את הכרך הזה, הכולל מבחר ממאמריו שנכתבו ופורסמו לאורך השנים. אי אפשר להכיל את כל מחקריו בכרך אחד, אך רובם זמינים באתר המכון למחקרי ביטחון לאומי. בקובץ הנוכחי, שלוקט ממקורות שונים (ולכן מוצג בפורמטים שונים), מרוכזות כמה מעבודותיו הייחודיות בארבעה פרקים שמאגדים את מחקריו הרבים בתחומים שבהם הצטיין ובהם בחר להתמקד:

השער הראשון מציג מאמרים נבחרים של שמוליק על **מודיעין, טכנולוגיה וסייבר**. אלה כוללים מאמר הבוחן את המעבר מהערכת מודיעין לאומית להערכת סיכונים לאומית (2017). בצידו מאמר על אודות המחקר בקהילת המודיעין בעידן הבינה המלאכותית (2020), הטוען כי שילוב בינה מלאכותית במחקר האסטרטגי עשוי להעניק למודיעין יכולת לסייע לקברניטים בהבנת המציאות, בזיהוי מוקדם של תפניות ובניהול סיכונים והזדמנויות. מאמר נוסף פורסם במזכר "קהילת המודיעין הישראלית – לאן? ניתוח, מגמות והמלצות". כותרתו "דגמים אפשריים לניהול קהילת המודיעין בישראל" (2009). מאמר רביעי בשער זה כתב שמוליק על "המרחב הקיברנטי והשדה הביטחוני – מסגרת מושגית" (2011), במסגרת מזכר שכותרתו "לוחמה במרחב הקיברנטי – מושגים, מגמות ומשמעויות לישראל". מזכר זה השפיע לדברי גורמים רלוונטיים על התארגנות בתחום הסייבר בישראל (כפי שניתן לראות במכתב מהמל"ל שמופיע בקובץ זה).

השער השני מציג מאמרים נבחרים של שמוליק בנושאי **כלכלה וביטחון לאומי**. הראשון ביניהם, "מטבעות האינטרנט והביטחון הלאומי" (2017), מתאר את השפעת התפתחותם של אמצעי תשלום ומערכות פיננסיות שמחוץ לשליטתן של מדינות, כגון ביטקוין, על הביטחון הלאומי. המאמר השני "תקציב הביטחון לשנת 2021" (2021) עוסק במציאות מורכבת, שבה אין תקציב מדינה סדור בתקופה שבה האתגרים הביטחוניים מתעצמים. השלישי בוחן את "חשיבותו של הסכם הסיוע האמריקאי לישראל" (2020). מאמר זה פורסם בקובץ בעריכת שמוליק על תעשיות הביטחון בישראל. המאמר מדגיש כי חשיבות הסיוע אינה מסתכמת רק בתמיכה הכספית של ארצות הברית, אלא מהווה גם ביטוי מוחשי לרמת המחויבות הגבוהה והרציפה של ארצות הברית לביטחון ישראל.

השער השלישי מציג מאמרים נבחרים של שמוליק על **הכלכלה האזורית**. הראשון ביניהם, "חזון ערב הסעודית 2030" (2016), סוקר את תוכנית הדגל של הנסיך מוחמד בן סלמאן ומנתח את האתגרים הגדולים של הממלכה ביישום התוכנית המצמצמת את

התלות בנפט. המאמר השני "הממד הכלכלי-אסטרטגי של הסכמי אברהם" (2020) סוקר את הכלכלות של איחוד האמירויות ובחריין ומנסה לזהות הזדמנויות כלכליות ואסטרטגיות לישראל בעקבות ההסכם. המאמר השלישי על "חסימתה של תעלת סואץ" (2021) סוקר את ההשלכות האפשריות של חסימת תעלת סואץ על הכלכלה הגלובלית, על מצרים ועל ישראל.

השער הרביעי כולל מחקרים שפורסמו בצה"ל אולם עד כה לא נחשפו לקהל הרחב. תודתנו לגורמי אמ"ן שאישרו את פרסומם בקובץ זה, כך שיעידו על תרומתו של שמוליק לחשיבה המודיעינית. המאמר הראשון בשער זה מציג דוגמה של "איפכא מסתברא" שכתב שמוליק (במאי 1999) בנושא "חזבאללה לא יפעל נגד הגבול לאחר נסיגה חדצדדית מלבנון". מסמך זה, שנכתב שנה לפני נסיגת צה"ל מלבנון, הציג תפיסה הפוכה לזו שהייתה מקובלת בחטיבת המחקר, אשר גרסה שבעקבות הנסיגה ימשיך חזבאללה לבצע פיגועים נגד ישראל. לעומת זאת, הערכת ה"איפכא מסתברא" של שמוליק הייתה יוצאת דופן בכך ששיקפה את הערכתו האובייקטיבית ולא שימשה "תרגיל מחשבתי" על פי המתודולוגיה של הבקרה המודיעינית.

המאמר השני בשער זה, "אמ"ן ואתגר הזרוע חשאית" (2006), נכתב על ידי שמוליק בהיותו שותף למכון לחקר המודיעין (מל"ן) באמ"ן. במסמך חדשני זה נותח הצורך של אמ"ן להפוך לזרוע חשאית כעיסוק מרכזי, לצד אחריותו להערכת המודיעין הלאומית. המסמך קורא לאמ"ן לאמץ היגיון של לוחמה חשאית על בסיס היכולות החדשות שנוצרו באותן שנים (כדוגמת סייבר ותודעה).

חותם את קובץ המאמרים מסמך שגיבש שמוליק כאשר היה ראש מחלקת הבקרה באמ"ן. תחת הכותרת "המתודולוגיה של הבקרה המודיעינית" (1997) מוצגים במסמך הבסיס התיאורטי והגישה הפרקטית למיזם ותיק זה, שראשיתו בתקופה שלאחר מלחמת יום הכיפורים, על רקע לקחי ההפתעה האסטרטגית שקדמה לה. המסמך נועד לעודד את החשיבה הביקורתית של כלל אנשי המודיעין באמצעות הצגת הפילוסופיה של הבקרה, תוך דיון ביקורתי בהטיות בהערכת המודיעין.

כל העושר הזה הוא מדגם קטן של מחקרים ותובנות של שמוליק לאורך שנים רבות. לכל אלה טעם עדכני שנועד להעשיר עוד ולהפרות את החשיבה המחקרית בנושאים מרכזיים של הביטחון הלאומי, אשר להם היה שמוליק כה מחויב.

יהי זכרו ברוך!

העורכים,

מאיר אלרן, דוד סימן טוב, תומר פדלון ונעם רן
המכון למחקרי ביטחון לאומי, יולי 2021